

Aynur Orucova

<https://orcid.org/0000-0002-1417-236X>

PhD student and scientific-researcher of the Institute of History named after A.A. Bakikhanov, the Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan, aynur.orucova1995@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Orucova, A. (2023). 'La Vita Del Sofi' Səfəvi Dövrünə Dair Mənbə Kimi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (3), 833-843.

'La Vita Del Sofi' Səfəvi Dövrünə Dair Mənbə Kimi

Xülasə

Bu məqalədə Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair mühüm mənbə olan 'La vita del Sofi' (Sofinin həyatı) məruzəsinin elmi təhlili verilmişdir. XVI əsrin əvvəllərində yazılmış sözügedən məruzədə Səfəvilər dövlətinin banisi - I Şah İsmayılın fəaliyyəti və o dövrün tarixi hadisələri öz əksini tapıb. Məqalədə Covanni Rotanın məruzəsi ilə birlikdə Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair qiymətli mənbələr olan digər italyan mənbələrindən də istifadə edilmişdir. Mənbədə dövrün əsas siyasi hadisələri təsvir edilmiş, Şah İsmayılın dövlət yaradılması yolundakı fəaliyyətindən bəhs olunmuşdur. XVI əsrin əvvəllərində Şərqdə yaranan bu dövlət Avropa dövlətləri tərəfindən maraqla qarşılanmış, məlumatlar əldə etməyə çalışılmışdır. Bu məsələdə Venesiyanın daha çox marağı olmuş və diplomatları vasitəsilə məlumat əldə etməyə çalışmışdır.

Açar sözlər: Səfəvi dövləti, Covanni Rota, 'Sofinin həyatı'

'La Vita Del Sofi' as a Source for The Safavid Period

Abstract

In this article the scientific analysis of the report 'La vita del Sofi (Life of Sofi)' which is an important source to the history of the Safavid state is carried out. It was written at the beginning of the 16th century and it depicts the activity of the founder of the Safavid state, Shah Ismail I and the historical events of that time. The article also used other Italian sources, which, together with the report of Giovanni Rota, are valuable sources to the history of the Safavid state. The source describes the main political events of the period and extensively covers the activities of Shah Ismail I on his way to establishing the state. This Muslim state, which emerged at the beginning of the 16th century in the East, had been welcomed curiously by Western European states, and been tried to obtain information. In this matter, the Republic of Venice was interested in it more and sought to obtain information about the Safavid state through its diplomats.

Keywords: *Safavid state, Giovanni Rota, 'The life of Sophi'*

Giriş

XVI əsrin ilk illərində Azərbaycanın tarixi torpaqlarında yeni bir dövlətin yaranması ilə tariximizdə yeni bir səhifə açıldı. Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin yaranması tariximizin ən mühüm mərhələlərindən biri olmuşdur ki, həmin dövrün müxtəlif problemlərinin araşdırılması qarşıda duran ən mühüm məsələlərdəndir. Bu istiqamətdə ən vacib fəaliyyət dövrün ilkin mənbələr, o cümlədən yerli mənbələr, istərsə də xarici mənbələrin öyrənilməsi əsasında mümkün olacaqdır. İsmayıl Mirzənin hələ taxt-tac sahibi olmazdan əvvəlki hərbi zəfərləri və Səfəvilər dövlətinin yaranması ilə bağlı dövrün ilk mənbələrində geniş məlumat vardır. Həmin mənbələrdən xüsusilə dövrün diplomat və səyyahlarının öz ölkələrinə yolladıqları məktubları və hesabatları önəmli yer tutur. Tədqiqat mövzusunun əsasının böyük hissəsini Səfəvilər dövlətinin yaranmasının ilk dövrləri ilə bağlı ilk italyandilli mənbələrdə - məktub və hesabatlarda əks olunan məlumatların araşdırılması təşkil edir. İsmayılın fəaliyyət istiqamətləri və hərbi zəfərləri barədə biz bu materiallardan olduqca dəyərli və maraqlı məlumatlar əldə edə bilirik.

1. "La vita del Sofi" hesabatı

Qeyd olunmalıdır ki, Şah İsmayılın (1501-1524) Şərqdəki xarici siyasəti barədə məlumatların əks olunduğu və bizim üçün maraqlı kəsb edən əsas mənbə-hesabatlardan biri dövrün müasiri olmuş venesiyalı həkim Covanni Rotanın hesabatıdır. "La vita del Sofi" adlanan

bu hesabat ümumilikdə 3 hissədən ibarətdir. Bu hesabatda əvvəlcə İsmayıl xanədanından bəhs edilir, daha sonra isə digər hissələrdə onun həyatı barədə əldə etdiyi bilgiler ehtiva olunur. Sonuncu hissədə isə Rotanın şahın döyüşlərindən yazmaqla öz ölkəsinə məlumatlar ötürməyinin əks olunması xüsusi yer tutur (Jodogne, 1980). Covanni Rota 1504-cü ildə Suriyada oldu və Hələbi ziyarət edərkən İsmayıl haqqında uzun bir hesabatı tərtib etdi. Oradan Yunanıstandakı Naupliona geri qayıdan Rota Venesiya doju olan Leonardo Loredana (1501-1521) bu şah haqqında geniş hesabat göndərdi. Qeyd edildiyi kimi Rotanın hesabatı İsmayılın ailə köklərindən tutmuş, iqtidara yüksəlişi və onun qeyri-adi şəxsi xüsusiyyətləri barədə məlumatlarını özündə əks etdirir. Bu hesabatın meydana gəlməsinin səbəbi o dövrdə İsmayıl olan böyük maraq idi. Belə ki, Səfəvi dövlətinin banisi İsmayılın öz hakimiyyətini böyük bir əraziyə yaydıqdan sonra onun həm siyasi, həm də dini-ideoloji səbəblərdən türklərin rəqibi kimi xristian dövlətlərində rəğbət yaratması ona ümumi müttəfiq kimi yanaşılmasına gətirib çıxardı (Mahmudov, 2011 s. 522). Digər tərəfdən isə Venesiya və Florensiya şəhərlərində İsmayıl haqda belə bir fikir yaranmışdı ki, “o, tərk edilmiş və əzab içində olan xalqın ümidlərini tamamilə oyatdı” və onu “yeni peyğəmbər” hesab etdilər (Jodogne, 1980, s. 216; Meserve, 2014, s. 580).

“La vita del Sofi” hesabatı XVI əsrin birinci rübündə dörd dəfə italyanca nəşr olunmuşdur. İlk nəşr 1506-cı ildən qalmadır, digər üçündə isə bu hesabata əlavə verilən fərqli şəhərlərdən göndərilmiş məktublar var. XVI əsrdə bu hesabatın fransızca və almancaya tərcümə olunmuş versiyaları da mövcuddur. Belə ki, 1508-ci ildə Venesiya və Romaya səyahət edən yazıçı Jean Lemaire de Belges ilk dəfə Rotanın “La vita del Sofi” si ilə qarşılaşır. Pierre Jodognenin yazdığına istinadən öyrənirik ki, Jean Lemaire de Belges bu hesabatı fransızcaya tərcümə edib nəşr etdirir. Daha sonra isə Lemairenin mətni öz növbəsində 1572-ci ildə Ludovico Gioacchino F.Camerarius tərəfindən latıncaya tərcümə olundu. Eyni zamanda bu hesabat 1515-ci ildə Nürnberqdə almancaya da tərcümə olunub (Jodogne, 1980, s. 217).

Ümumilikdə dörd italyanca nəşrində bəzi tipografik fərqlərlə yanaşı ümumi mətnin uyğunluğu nəzəri cəlb edir. Belə ki, bu hesabatın 1504-cü il 26 avqustda yazıldığı güman edilir ki, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi nəşrlərdən birini çıxmaq şərtilə digər üçünün mətni, demək olar ki, oxşardır. Lakin fərqlənən nəşr epigrafsızdır və birbaşa olaraq Leonardo Loredana həsr olunma ilə başlayır ki, digər üçündə isə ayrıca başlıqlar var. Məqalədə Jodognenin bu dörd nəşr arasında uyğunlaşmalar edərək ümumiləşdirdiyi mətnə istinad edilmişdir. Məqalənin daxilində eyni zamanda dövrün digər mənbələrinə də müraciət edilmiş, Rotanın məlumatları ilə müqayisə edilmişdir.

Hesabatının əvvəlindən Rota bildirir ki, ölkəsinin rəhbəri Serenissima Sofi ilə xüsusi maraqlandığına görə yazdığı məlumatları əldə etmək üçün daha ciddi yanaşmışdır. “Mən Suriyanın şəhəri Hələbdə olanda Serenissimo və Illustrissimo Şahzadə Sofiyə heyran olaraqdan, xüsusilə onunla bağlı olanları öyrənməyə niyyətli olduğundan bunlarla bağlı daha çalışqan araşdırmaçı oldum, bəli, indi bununla [bu hesabatla] sizin Əlahəzrətlərinin arzusunu qane edəcəyimə ümid edirəm; ancaq niyyətim olmadığı üçün yalnız heyranedici və yeni şeylər mənim özümün [hadisələri] araşdırmağa niyyətlənməyimə səbəb oldu.” (Jodogne, 1980, s. 225). Daha sonra Rota bu məlumatları əldə edərkən daha diqqətli olmağa, danışılan hər boş şeylərə önəm verməməyə, daha çox inandığı insanlardan, tacirlərdən əldə etdiyi məlumatları qeyd etməyə çalışdığını qeyd edir. “Serenissimanın istəklərini anladığım qədər adi insanların hər cür boş danışmaqlarına fikir verməyərək sadəcə bir çox hörmətli və dürüst tacirin mənə dediklərini və bir çox dəyərli insanın söylədiklərini qısaca və yığcam şəkildə qeyd edəcəm” (Jodogne, 1980, s. 225).

C.Rota hesabatının təfərrüatlarına keçid etməmişdən qabaq xüsusilə qeyd edir: “ Bu hesabat 3 bölümə ayrılmışdır. Öncə birinci bölüm onun ailəsi, nəslə, ikinci hissə həyatı, üçüncüsü isə hesabatı bitirəcəyim və içində doğru olmayan hər hansı şey olub olmadığını bu vaxta qədər apardığı təəccübləndirici döyüşləri haqqındadır. Ona görə zati-alilərinə yalvarıram ki, məni yalan deməkdə günahlandırmasın. Çünki mən ancaq mənə ötürülmüş məlumatları sizə təslim edirəm. Buna görə mənim günahım yoxdur, mən sadəcə onları sizə ötürürəm” (Floor, 2020; Jodogne, 1980, s. 226). Rotanın bu qeydlərindən anlaşılır ki, onun əldə etdiyi məlumatlarda İsmayıl barədə əldə olan məlumatlar o qədər onlara təəccüblü görünə bilər ki, hətta bunların yalan olduğu və yaxud şişirdilmiş olduğu düşünülə bilər.

İlk bölümə Rota şahın xanədanı ilə bağlı yazırdı. O, “Onun lideri olduğu dinə gəlincə, təvazökarlıqlarından ipəkdən deyil, yunlu parçadan baş geyimi geyirlər.” – deyərək qeyd edərək sufi sözünün mənasını açıqlamağa çalışır. Rotanın yazdığına görə ərəbcədən yuna “sof” deyil-diyindən onların məzhəbləri də “soffi” (sufi- A.O.)adlanırmış. “[Onların] yoxsulluq içində yaşamaları, oruc tutmaları, söyləmələri lazım idi. Onun əsl və həqiqi adı “ peyğəmbər İsmayıl” mənasına gələn Şah İsmayıldır (məndə-Shah Esmail), onun ata-babaları və son zamanlarda onun atası Ərdəbil (məndə-Ardueili) adlanan ərəzini, demək olar ki, həmişə idarə ediblər, buna görə də sofiləri (sufilər- O. A) Ardueili (ərdəbilli- O. A) də adlandırırlar.” Rotanın qeydlərindən görünür ki, həmin dövərdə qızılbaşlara eyni zamanda “Cenaseri” də deyirmişlər. Çünki onların 12 qatlı rəngli baş örtüsü taxmaq vərdişləri vardı, “bu istilah ərəbcədən “on iki” anlamına gəlir. Bu başlıq isə qırmızı rəngdə olduğu üçün onları türkcə “ qırmızı baş” anlamına

gələn “chusel baş” (qızılbaş) adlandırırlar....” Rota daha sonra Şeyx Heydər barədə öz hesabatında məlumat verərək onun müdrik, bilgə bir insan olduğunu qeyd edirdi. “Atası (Şeyx Heydər- O.A) bir çox elmdə olduğu kimi, dində də çox bilgili bir adamdır. Kasıb, qənaətcil və sadə (qürurlu) bir həyat sürür, Cassam Beg (Həsən bəy – O.A) tərəfindən çox sevilirdi. Cassam Beg (Həsən bəy- A.O.) və ya Vson Cassano (Uzun Həsən- O.A) deyilən [bəy] ona qızını həyat yoldaşı kimi ərə verdi. Bu səbəblə [şahın] anası tərəfdən ən soylu kral ailəsindən olduğu açıq-aydındır.” Bu məlumatları qeyd edəndən sonra Rota onun soyu haqqında bu qədər bilginin kifayət olduğunu yazır (Floor, 2020, s. 75-76; Jodogne, 1980, s. 225-226).

Daha sonra isə İsmayılın həyatı barədə məlumat verməyə çalışan Rota qeyd edir: “Həyatına gəlincə, zati-aliləri bilsinlər ki, Şah İsmayılın atası həyatı boyu onu hər zaman həm yaxşı elmlərdə, həm də xüsusilə dində yetişdirmək və öyrətmək üçün çox çalışmışdır. Atası haqqında deyilir ki, o, astrologiya elmi vasitəsilə oğlunun doğumundan necə insan olacağı barədə bilirdi.” Rota hesabatında sonrakı illərdə Sultan Yaqubla Ərdəbil şeyxliyi arasında münasibətlərin korlandığını və artıq Şeyx Heydər ailəsi üçün təhlükə yarandığını qeyd edirdi. “Lakin atasına Uzun Həsənin oğlu Yaqub bəy nifrət etdi, onu ölümcül təqib etdi və idarə etdiyi kiçik bölgəni əlindən aldı. O vaxtlarda Şah İsmayıl 8 yaşlarında idi. Kiçik olduğundan və ölümdən qorxduğundan Xəzər dənizi sahilində Gilanın (mətnə Acilan- O.A) əyaləti olan Lahicana (mətnə Lezian- O.A) qaçmağa məcbur oldu. Orda Pir Haly (Pir Xəlil – A.O.) adlanan bir bəylə uzun müddət yaşadı” (Jodogne, 1980, s. 226). Bu məsələ ilə bağlı Ancoello İsmayılın səhvən Gilanda deyil, Qarabağda 5 il gizləndiyini qeyd etmişdir. Lakin Venesiyalı tacir və dövrün digər mənbələri də İsmayılın Qarabağda qalmadığını qeyd edirlər (*A Narrative of italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*, 1873; Gündüz, 2007. s. 59-60).

Ancoello İsmayılın gizləndiyi bu 5 il müddətində atasının dostları tərəfindən daimi ziyarət edildiyini, ordu toplamağa və atasının idarə etdiyi yerləri yenidən geri almağa təhrik edildiyini yazırdı. Eyni zamanda bundan sonrakı hadisələri təsvir edən Ancioello “nəhayət 500 vəfali igid toplandı və bu topluluq ölkənin hər yerindəki əhalinin Heydər ovladlarına könül bağlamış və sevgi bəsləmiş olduğundan İsmayılı özlərinə hökmdar seçdilər” - deyər əlavə edir (*A Narrative of italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*, 1873, s. 103; Gündüz, 2007. s. 62).

İsmayılın şirvanşah üzərinə hücumu barədə Ancoello qeyd edir ki, o, 500 piyada və süvari topladıqdan sonra Şamaxı tərəfdən axıb gələn Xəzər dənizinə tökülən Kür adlı çayı keçdilər, daha sonra Şamaxı üzərinə yollandılar. “Onlar (şirvanşahlar – A.O.) 7 min sipahi

toplayıb İsmayıl ilə savaşa gəlmişdilər. Səfəvilər şamaxılıların sayca çox olan bir ordu ilə savaşa gəldiklərini və orada savaş düzəni aldıklarını görünəcə geri çəkildilər.” Onun qeydinə görə şamaxılılar bu zaman səfəviləri mühasirəyə aldılar. Ancaq tale Sufidən yana oldu. “Səfəvi sipahilərinin qılıncına elə bir güc gəldi ki, düşməndən 1500 nəfər dərhal təslim oldu, digərləri isə qaçdılar. Bu xəbəri eşidən Şirvanşah ordusunun qalanı ilə savaş meydanına gəldi, ancaq məğlub oldu və əsir düşdü. İsmayıl onun canını bağışladı” (*A Narrative of italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*, 1873, s. 103; Gündüz, 2007. s. 62).

Ancoletto İsmayılın qələbələrdən əldə etdiyi qənimətləri əsgərləri arasında böldüyünü yazırdı. Bu məlumat digər italyan mənbələri ilə eyniləşir. İsmayılın Şamaxı üzərinə getməsi ilə bağlı Covanni Rota yazırdı: “...700 nəfərlik bir ordu ilə çox uzaq olmayan Symiacque (Şamaxı) üzərinə yeridi” (Jodogne, 1980, s. 228). Venesiyalı tacir də həmçinin bu barədə səyahətnaməsində qeyd edir: “İsmayıl özünü yetəri qədər güclü hiss edəndə Şamaxını ələ keçirməyə qərar verdi, bu məqsədlə də ordu topladı. Səfəvilərin hücumu başlayanda Şirvanşah şəhəri tərk edib tutulması çətin olan Gülistan qalasına çəkildi. İsmayıl 2 gündə Mahmudabaddan Şamaxıya çatdı və şəhəri ələ keçirdi”. Venesiyalı tacir bu şəhəri ələ keçirdikdən sonra İsmayılın və əsgərlərinin böyük qənimət ələ keçirdiyini yazırdı (Gündüz, 2007, s.156). Sərvətlərə olan münasibətilə bağlı Rota İsmayıl barədə yazırdı: “O, pul və sərvət toplamır. Ümumiyyətlə, bu onun vecinə deyil, o qədər xərcləyir və bunu paylayır ki, bəziləri onun gizli yığılmış xəzinələr haqda bilgi sahibi olduğuna inanırlar” (Floor, 2020, s. 77; Jodogne, 1980, s. 227). Bu qeyd olunanlar İsmayılın öz tərəfdarlarına qarşı münasibətdə səxavətliyini, alicənablığını göstərir.

Qeyd olunmalıdır ki, o dövrdə İsmayılın görünüşü ilə bağlı yazan italyan diplomatları kimi Covanni Rota da “onun qövmü tərəfindən bir peyğəmbər olaraq görüldüyünü və daha çox şöhrət əldə etmək üçün üzünü örtüsüz görünməsinə icazə vermir” - deyə təsvirini qeyd edirdi (Jodogne, 1980, s. 227). Həmçinin C. Rota onun şəxsiyyəti barədə yazarkən onun ədalətli olduğunu, hər kəsə öz dəyərini verdiyini və heç kimin ondan narazı qalmadığını xüsusi vurğulayırdı: “... bütün ərđəmli işləri sevir və biri ona dəyərli bir hədiyyə verərkən onun dəyərinin iki və üç qatı qədər ödəyir, beləcə ondan xoşbəxt və razı qalmayan heç kim olmur” (Jodogne, 1980, s. 227).

Şah İsmayılın bağlı yazdığı hesabatın üçüncü hissəsində Rota onun savaşları və taxtı ələ keçirməsi ilə bağlı yazırdı: “Lahicanda yaşadığı zaman dayısı və əsas baş düşməni, onun atasını öldürmüş və torpaqlarını almış Yaqub bəyin öldüyü xəbərini almışdı. Onun ölümü səbəbilə bütün ölkə silahlandı və o qədər mübahisə yarandı və müharibə oldu ki, iki ildən qısa

vaxt ərzində taxt beş dəfə sahib dəyişirdi.” Əsas düşməninin ölməsi və orduların daim birbiriləri ilə müharibə aparmaqla məşğul olması Şah İsmayılın asanlıqla yurduna qayıtmasını təmin etmiş və orada çox sevilib-sayıldığı üçün torpaqlarının üzərində idarəçiliyi geri almışdır. Rota müridlərinin ona olan sevgisini belə açıqlayırdı. “ insanlar onun (Şah İsmayılı – O. A.) cənnətə aparan tək yol olduğuna inanırdılar. Onun Allah tərəfindən şiəliyi yaymaq üçün göndərildiyini hesab edirdilər. Şah İsmayılın ordusunda heç kimə maaş ödənmir” (Jodogne, 1980, s. 228). Rota qeyd edir ki, İsmayılın Şamaxıda Fərrux Yasarın üzərinə getməsi və onu məğlub etməsi zəfərindən sonra tərəfdarlarının sayı, ordusunun həm piyada, həm də süvari sayı daha da artdı, bu isə onu Əlvənd Mirzənin üzərinə getməyə cəsarətləndirdi. Eyni məlumatı eyni zamanda Venesiyalı tacir də verir. Onun qeydlərindən görünür ki, bu hadisədən sonra İsmayılın tərəfdarlarının sayı daha da artmışdı (Gündüz, 2007, s. 156).

Rota hesabatın üçüncü hissəsində Venesiya dojunun diqqətini çəkməyə çalışdığı bir məsələ barədə yazırdı: “Əlahəzrətlərinin diqqətinə çatdırmaq istəyirəm ki, Məhəmmədin dini Quranda deyildiyi kimi əsas 72 təriqətə bölünüb. Onlardan yalnız biri cənnətə gedəcək və qalanları isə cəhənnəm atəşinə düşəcəklər, amma qeyri-müəyyənlik var ki, hansı cənnətə gedəcəkdir. Bu səbəblə də onların hər biri öz məzhəbinin doğru olduğunu iddia edir ki, bu 72-sindən biri Soffica (sufilik- O. A) təriqətidir” (Jodogne, 1980, s. 228). Rota bu qeydləri yazmaqla insanların İsmayılın ətrafında toplanmasını və onun mürid və tərəfdarlarının sürətlə artmasını açıqlamağa çalışırdı.

Rota daha sonra İsmayılın Əlvəndlə savaşı və Təbrizi ələ keçirməsi ilə bağlı qeyd edir: “İran hökmdarlarının iqamətgahı və nəcib şəhər olan Təbrizə gəldi, cəsarətlə Əlvəndə hücum etdi, o zaman Əlvənd hökmdar idi və onunla savaşaqlıq üçün piyadasız 5 mindən ibarət süvari ordusu vardı. İsmayıl onu məğlub etdi, qalib gəldi və Təbrizi ələ keçirdi və Təbrizdə hakim oldu.” Daha sonra biz Rotanın hesabatından öyrənirik ki, o, birinci dəfə Əlvəndi məğlub etdikdən sonra Əlvənd yenidən ona hücum etdi, lakin İsmayılın qoşunu Əlvəndin ordusundan qat-qat az idi, amma o, cəsurca irəlilədi və Əlvənd Mirzəni məğlub etdi (Əfəndiyev, 2007, s. 53). Bu hadisədən sonra türkmənlərin ürəyində ələ böyük qorxu yarandı ki, artıq onlar Sofinin (Şah İsmayıl- A.O.) adını eşidərkən hamısı qaçmaqla başladı. Eyni zamanda Rota əlavə edir ki, bundan əvvəl bu torpaqlarda hər zaman hərbi işlər onların, yəni türkmənlərin əllərində idi. Bu hadisədən sonra isə onlar tamamilə uzaqlaşdırıldılar (Jodogne, 1980, s. 229; Floor, 2020, s. 81).

İsmayılın Əlvənd Mirzə ilə döyüşü barədə yazan Venesiyalı tacir Əlvənd Mirzənin onunla döyüşmək üçün Təbrizdən yola düşdüyünü və ordusunun 30 min nəfərdən ibarət olduğunu, İsmayılın isə 15 -16 minlik ordu ilə döyüşdüyünü qeyd edirdi. Venesiyalı tacir bu

döyüşdən sonra Əlvəndin qaçdığını, İsmayılın müqavimət görmədən Təbrizə daxil olduğunu bildirir (*A Narrative of italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*, 1873, s. 198-190; Gündüz, 2007, s. 157).

İsmayılın Murad Mirzə ilə mübarizəsi barədə isə Covanni Rota yazır ki, “Murad Mirzə düşündürdü ki, bir dəfə İsmayıl üzərində qələb qazansa, bütün bu torpaqlara rəqibsiz hökm edəcəkdir.” Eyni zamanda bununla bağlı Rota əlavə edir ki, Murad Mirzə İsmayılın üzərinə gələndə ordusunda 12 min atlı, Sofinin isə 8 min atlısı vardı. İsmayılın döyüşçüləri barədə Rota “ onlar nə qızıl, nə də vəzifə üçün döyüşdülər. Onlar imanları üçün savaşıdılar və heç biri ölümdən qorxmadı, çünki ölərlərsə cənnətə gedəcəklərinə inanırdılar” (Jodogne, 1980, s. 230) – deyə qeyd edirdi. Həmçinin Rota bildirir ki, İsmayılın ordusu elə qorxmazlıqla döyüşdü ki, Muradın ordusunu tamamilə məhv etdi. İsmayıl bu döyüşdən çoxlu yüklü atlar, silahlar əldə etdi. Murad xan isə Bağdada qaçdı, İsmayıl ordusu ilə bir neçə gün içərisində Şiraza daxil oldu və oranın idarəsini əlinə aldı. Eyni zamanda Rota İsmayılın Şirazda ordusunu qüvvətləndirmək üçün bir müddət qaldığını, ordunun sayının artıq 50 minə çatdığını, daha sonra Herae (Herat – O.A.) adlanan çox böyük bir şəhəri ələ keçirdiyini, ardınca isə Astrabadı və Xorasani tutduğunu öz hesabatında əks etdirirdi (Jodogne, 1980, s. 231).

Ancoletto isə İsmayılın Muradla olan döyüşünü təsvir edərkən yazırdı: “...hamısı qəhrəman səfəvilərdən təşkil olunmuş 20 min əsgər toplayıb düşmənin üzərinə yollandı. O, Murad xanın 50 minlik ordusu ilə ona qarşı döyüşə hazır olduğunu öyrəndi. Buna rəğmən Şiraza getdi. Orda döyüş oldu və Murad xan öldürüldü” (*A Narrative of italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*, 1873, s. 105; Gündüz, 2007. s. 65).

Venesiyalı tacir də bu barədə öz səyahətnaməsində məlumat verir: “ Sultan İsmayıl Təbrizdə ikən Murad xan 30 minlik bir ordu ilə özününkü hesab etdiyi taxt-tac uğrunda mübarizə aparmaq üçün onun üzərinə gəldi. düşmənin hərəkətlərini izləyən İsmayıl ordusunu 2 qismə ayırır. Onun qeyd etdiyinə görə ayrılan hissələrdən biri 9 min nəfər idi. Sonrakı gün dan yeri söküləndə artıq döyüş təbilləri çalındı. İlk öncə Murad xan 10 min nəfərlik ordusu ilə səfəvilərə hücum etdi. “Bir saat içində onun ordusu dağıldı. O, ordusunun digər hissələrini də döyüşə cəlb etdi. Lakin döyüş Murad xanın ordusunun məğlubiyyəti ilə nəticələndi, o, yanındakı bir neçə adamı ilə Bağdada qaçdı” (*A Narrative of italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*, 1873, s. 193; Gündüz, 2007. s. 162).

Venesiyalı tacirin qeydlərindən görünür ki, bu hadisəni təsvir edərkən onun tarixini 1499-cu il göstərir. Daha sonra Venesiyalı tacir İsmayıl ilə Murad arasında yenidən döyüş baş verdiyini və bu dəfə də İsmayılın qalib gəldiyini, Murad Mirzənin isə qaçıb ən sonda Ziyadoğullara sığındığını qeyd edir.

Nəticə

Hər bir mənbədə müəyyən qədər fərqliliklərin olduğunu görürük. Rota və Venesiyalı tacir bu döyüşdə Murad Mirzənin Bağdada qaçdığını, Ancoello isə öldürüldüyünü qeyd edir. Bu mənbələr içərisində Rota və Venesiyalı tacirin məlumatlarında diqqətçəkici məqam Rotanın təsvir etdiyi döyüşün Həmədan yaxınlığındakı Almabulağı döyüşü olmasıdır. Lakin Venesiyalı tacir onlar arasında 2 döyüşün olduğunu, birinci döyüşdən sonra Murad xanın Bağdada qaçdığını, daha sonra isə yenidən qüvvə toplayıb İsmayıl ilə qarşılaşdığını, bu dəfə də məğlub olub əvvəl Hələb istiqamətinə geri çəkildiyini, ordan Misir sultanından aman dilədiyini yazırdı. Onun qeydlərinə görə Misir sultanı ona sığınma vermədi. Bundan sonra Murad Mirzə Ziyadoğullara sığındı. Venesiyalı tacirin Murad Mirzə ilə bağlı yazdığı son məlumatdan onun Əlaüddövlənin qızlarından biri ilə evləndiyi görünür. Eyni zamanda göründüyü kimi döyüşdə iştirak edən orduların sayı ilə də bağlı bir qədər fərqli məlumatlar mövcuddur.

Covanni Rotanın bu hesabatı İsmayılın hakimiyyətə gəlməsi, Səfəvilər dövlətinin yaranması proseslərinin incələnməsi üçün olduqca dəyərli italyandilli mənbədir. O dönmə Avropadakı siyasi vəziyyət göz önünə gətirildikdə Şərqdə baş verən yeniliklərin onlar üçün, xüsusilə də Avropanın Şərqlə ticarətində və siyasi səhnəsində önəmli fiqur olan Venesiyanın bu məsələdə ön sıralarda durması və lazımınca bilgi əldə etmək yönündə çalışması daimi Şərqdən məlumatların Venesiya sarayına daxil olmasına gətirib çıxarmışdı. Mənbəşünaslığımız baxımından dəyərli olan bu mənbələrin daha dərinlən öyrənilməsi gələcəkdə vacib olan məsələlərdəndir.

Ədəbiyyat

A Narrative of italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries (1873). (Trans. an edited by Charles Grey). London.

Əfəndiyev, O.(2007). *Səfəvilər dövləti*. Şərq-Qərb nəşriyyatı.

Floor, W. (2020). The early life of Shah Esma‘il in contemporary published venetian sources. *The Quarterly Journal of Iranian Islamic Period History*, 11 (23), 69-100.

Jodogne, P. (1980). *La Vita del Sofi di Giovanni Rota*. Edizione Critica, in Studi in Onore di Raffaele Spongano. Massimiliano Boni.

Mahmudov, Y. (2011) *Xətai və Avropa*. Azərbaycan ədəbi-bədii jurnal, 1987, № 5. Seçilmiş əsərlər. II cild, Topplularda və dövrü mətbuatda dərc olunmuş elmi məqalələr, Təhsil nəşriyyatı.

Meserve, M. (2014) The Sophy: News of Shah Ismail Safavi in Renaissance Europe. *Journal of early modern history*, 18, 579-608

Gündüz, T. (2007). *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*. Yeditepe Yayın Evi.